

Jegyzetek

1. A közeljövőben jelenik meg külfoldon Mike Kelly kanadai szerző monográfiája, a *WRONG MOVEMENTS* (ROSSZ MOZDULATOK), az első kimerítőbb munka Robert Wyattról. A publikáló könyvkiadó neve még ismeretlen.
2. Robert Wyatt szóalkotása olyan országok megnevezésére (Kurdisztán, Palesztina), melyek ma nem szuverén államok.
3. Az irányzat elnevezése James „Blood” Ullmer amerikai néger gitárostól ered. A szakirodalom töle vette át a terminológiát. Szinonim megnevezések még: noise scene, populáris avantgárd zene.
4. Itt ugyan az akkord tetején felcsendül egy tiszta harmónia, de a basszusban megszólaló gesz hang nem illik az akkordba.
5. A zenekar második, 1972-es, közvetlenül a *ROCK BOTTOM* előtt kiadott nagylemezének a címe: *LITTLE RED RECORD* (KICSI VOROS LEMEZ). Erre a zenei előzményre utalnak a *LITTLE RED RIDING-HOOD HIT THE ROAD* és a *LITTLE RED ROBIN HOOD HIT THE ROAD* (KICSI VOROS ROBIN HOOD ÚTRA KEL) című dalok. Mindkét kompozíció bemutatandó zeneanyagunk első, illetve második részének kitüntetett, utolsó helyén áll. Másrészt a lemezborítók vakondábrázolása is a *Matching Mole* nevéhez köthető. Egészen a *RUTH IS STRANGER THAN RICHARD*-ig (*RUTH FURCSÁBB, MINT RICHARD*), 1975-ös albumáig látható, ahol már a Wyatt-alteregő vakondnak csak a túrása és az abba leereszkedő létra jelenik meg, mutatva, hogy ő már rég „legalul”, a föld alatti sötétségben él, legalább annyira, mint a *ROCK BOTTOM*-lemezborító kék kontúrú vakondja.
6. Semmi esetre sem akarjuk azt állítani, hogy itt egyszerűbb, például egy konkrétan a-moll/A-dúr váltásként jellemezhető folyamat megy végbe. Itt olyan jellegű zenei esemény történik, amely segítségével könnyen asszociálunk a leírt zártság-nyitottság irányra.
7. Wyatt Gabriel *BIKÓ*-ját az 1984-es *WORK IN PROGRESS* (MUNKA ALATT ÁLLÓ MŰ) című lemezén ültette át többszólamú-tobb hangszíni vokális zenévé, ahol minden szólamot ő maga énekel.
8. A korabeli „kábitószeres rockzene” során kialakult terminológia. A pszichedelikus rockzenészek szerzeményei a kábitószer hatása alatt születtek és adattak elő. Később a kifejezés átragadt az ún. *progresszív rock* zenére is.

Sóris Zsolt

LEVELEK EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ

A folyóirat-szerkesztés nagyobbik része „éjszakai” – az olvasó nem láthatja. A minden beküldött kéziratához hozzáfűzött – néha csak egymondatos, néha viszont többoldalas – kommentárok, a minden hétfői, gyakran igencsak szenvedélyes viták, a felkérő, a javításra, újragondolásra felszólító, illetve visszaküldő levelek. Hétről hétre irunk (többek között) pályakezdő költőknek és íróknak. S mivel a modern kultúra egyik legfőbb műzsája a kétely, a bizonytalanság, újra meg újra fölmerül: mi az, ami mondható e levelekben?

Arra gondoltunk, megtanácskozuk ezt a kérdést pályatársainkkal. Szemünk előtt Rainer Maria Rilke *LEVELEK EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ* című írása lebegett. A tiz levelemből az elsőt, a legáltalánosabb érdekűt, megküldtük számos íróknak és költőnek (s most – harminckét év után először – emlékeztetőül újra közreadjuk). Megkértük őket: írának levelet egy ifjú költőhöz. Azt reméltük, hogy beszédmódok lehetőségei rajzolódnak majd ki, a megszólítottak párbeszédre lépnek egy képzeletbeli vagy valóságos pályakezdővel, a kilencven évvel ezelőtti párbeszéd résztvevőivel, és velünk, a *Holmi* szerkesztőivel. Fölsejlik egy új magyar ars poetica, pontosabban új ars poetica sejlének föl.

Korántsem válaszolt mindenki; nem is vártuk ezt. Bizonyára volt, akinek egyszerűen nem fért bele a programjába a válasz, volt, aki nem tartotta ösztönzőnek ötletünket (bár – mint olvasóink látni fogják – ennek indoklását is örömmel közöljük), volt, aki nem gondoló szívvvel folyóiratunkra, s végül lehetnek akár jelentős írók is, akik vagy nem állnak sem képzeletbeli, sem valóságos kapcsolatban utódaikkal, vagy csak egyszerűen nem szeretnek fogalmi nyelven megszólalni.

Köszönet azoknak, akik válaszoltak. E számunk levelezési rovatában elkezdjük írásaik közreadását, ám legalább fél évbe telik, amíg mindegyik feleletre sor kerül.

A szerkesztők

LEVÉL EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ

Szabó Ede fordítása

Párizs, 1903 február 17.

Igen tisztelt Uram, csak néhány nappal ezelőtt ért el hozzám levele.* Köszönöm ezt a nagy és jóleső bizalmat. Többet aligha tehetek. Nem boncolgathatom verseinek jellegét; tőlem ugyanis minden bíráló szándék a lehető legtávolabb áll. Közel férkőzni egy műalkotáshoz a kritika szavaival jóformán nem is lehet: ebből mindig többé-kevésbé szerencsés félreértések adódnak. A dolgokat nem ragadhatjuk meg annyira, s ki sem mondhatjuk úgy, ahogy azt többnyire el szeretnék hitetni róluk; az események java része elmondhatatlan, olyan térben játszódik le, ahová a szó még soha el nem ért, s mindennél kimondhatatlanabban a műremek, e titokzatos tényezők, mert míg a mi életünk elmúlik, az övék maradandó.

Amikor előrebocsátom ezt a megjegyzést, hadd mondjam el azt is Önnek, hogy versei nem mutatnak önálló jelleget, inkább csak burkolt és csöndes hajlamot a személyes lírához. Ezt leghatározottabban a LELKEM című utolsó versében érzem. Ebben már valami sajátos keresi a maga hangját és dallamát. És a LEOPARDIHOZ írt szép költeményben talán némi rokon érzés bontakozik ki e nagy, magányos költő iránt. Ennek ellenére ezek a versek nem számítanak, önmagukban még nem állnak meg, az utolsó és a Leopardihoz írt sem. Szívélyes kísérőlevele hozzásegít, hogy megmagyarázhassak néhány hiányosságot, amelyet már versei olvasása közben is éreztem, de néven nevezni nem tudtam.

Azt kérdezte, jök-e versei. Tőlem kérdi. Előzőleg másoktól tudakolta. Folyóiratoknak küldözgeti verseit. Összehasonlítja őket más költeményekkel, és nyugtalan, ha egyik-másik szerkesztőség visszautasítja kísérleteit. Nos (mivel megengedte, hogy tanácsot adjak), én arra kérem: hagyja abba mindezt. Ön kifelé tekint, s most legelőször is éppen

ezt nem szabad tennie. Senkitől sem kaphat tanácsot és gyámolítást, senkitől. Nem segít, csak egyetlenegy eszköz. Mélyedjen önmagába. Kutassa ki azt az okot, ami írásra készíti; vizsgálja meg, gyökerei vajon a szíve legmélyébe nyúlnak-e, valljon róla önmagának, hogy belehalna-e, ha nem írhatna. Ez a legfontosabb: kérdezze meg éjszakája legcsöndesebb órájában: *kell*, hogy írjak? Ásson le szívébe mélyről jövő feleletért. S ha ez igencsak hangoznék, ha úgy találkozhata szembe ezzel a komoly kérdéssel, hogy erős és egyszerű „*írnom kell*” lenne a válasz, akkor alakítsa életét e szükségszerűség szerint; életének még legközömbösebb, legjelentéktelenebb órája is e kényszer jele és bizonyossága legyen. Azután közeledjék a természethez. Kísérlelje meg legelső emberként mondanivalót, amit lát, átél, szeret és elveszit. Ne írjon szerelmes verseket; kerülje eleinte a túlságosan ismert és szokásos formákat: ezek a legnehezebbek, mert abban, amiben jó, sőt részint kitűnő hagyományok tömege maradt ránk, egyénit csak nagy, kiérlelt erővel nyújthatunk. Az általános motívumoktól éppen ezért meneküljön azokhoz, amelyeket saját mindennapi élete kínál; írja le szomorúságát, vágyait, futó gondolatait, hitét valami szépben – ábrázolja mindezt bensőséges, halk, alázatos őszinteséggel, s önmaga kifejezésére használja fel környezetének tárgyait, álomképeket vagy emlékeit. Ne hétköznapjait vádolja, ha szegényesnek látszanak; okolja saját magát, mondja inkább, hogy nagy gazdagságuk elővárásához nem eléggé költő; mert az alkotó számára nem létezik szegénység vagy közömbös, sivár hely. És még ha börtönben ülne is, ha érzékszerveihez a cellafalon át a világ semmiféle zaja sem hatolhatna el – nem volna-e akkor is ott a gyermekkor, ez a drága, királyi gazdagság, emlékeinek e kincsesháza? Fordítsa ebbe az irányba figyelmét. Próbálja meg e távoli múlt elsüllyedt csodáinak kiemelését; személyisége így megszilárdul, magánya kitágul, és derengő otthonná válik, messze morajlik tőle a mások lármája. – S ha ebből a befelé fordulásból, ebből a saját világba merülésből versek születnek, akkor majd nem gondol arra, hogy bárkitől is megkérdeje, vajon jó *versek*-e ezek. Azt sem kísérli meg majd, hogy fölkelte a folyóiratok érdeklődését e munkák iránt: mert kedves, természetes birtokát, a saját életének egy darabját és

* A levél címzettje Franz Xaver Kappus, osztrák katonatiszt – később ponyvaregényíró.

hangját fogja érezni bennük. A műalkotás akkor jó, ha szükségyszerűségből jött létre. Eredetének ez a jellege egyben ítélete is: más megítélés nincs. Ezért, igen tisztelt Uram, egyebet nem tanácsolhatok, csak ezt: mélyedjen önmagába, vizsgálja meg a mélységeket, ahonnet élete fakad; ennél a forrásnál meglegli majd a feleletet arra a kérdésre, hogy *kell-e* alkotnia. Fogadja el azt úgy, amint hangzik, s ne tépelődjék rajta. Talán bebizonyosodik: az a hivatása, hogy művész legyen. Akkor vállalja sorsát, s viselje el minden terhével és nagyságával együtt, anélkül hogy valaha is érdeklődnék a kívülről várható jutalom felől. Mert az alkotó legyen külön, teljes világ, találjon meg mindent önnönmagában és a természetben, ha ahhoz kapcsolódott.

E magába szállás és magányba merülés után azonban talán le kell mondania arról, hogy költő legyen (elég, mint mondtam, éreznie, hogy írás nélkül is tudna élni, s ha így van, egyáltalán nem szabad írnia). Ám ez a befelé fordulás, amire kérem, akkor sem volt hiábavaló. Élete ettől kezdve mindenestre rátalál majd saját útjaira, s hogy ezek jók, gazdagok és messzire vivők legyenek, el sem tudom mondani, mennyire kívánom Önnek.

Mit is mondjak még? Úgy vélem, értéke szerint hangsúlyoztam mindent; és végül azt is tanácsolnám, hogy csendesesen és komolyan nője ki fejlődését; azzal zavarhatja meg a leghevesebben, ha kifelé néz, és kívülről vár feleletet olyan kérdésekre, amelyekre válaszolni legbensőbb érzése is talán csak legcsöndesebb órájában képes.

Örömöt szerzett, hogy írásában Horacek professzor úr nevére bukkantam; nagy tiszteletet és az évek során sem múló hálát érzek e szeretetre méltó tudós iránt. Kérem, tolmácsolja neki ezt az érzésemet; nagyon jólesik, hogy emlékszik még rám, s ezt sokra is értékelem.

Verseit, melyeket oly barátilag bizott rám, egyidejűleg újból visszajuttatom. Még egyszer megköszönöm szives és mély bizalmát: ezzel az őszinte, legjobb tudásom szerint adott válasszal igyekeztem valamivel érdemesebbé válni rá, mint amilyen, idegen lévén, valóban vagyok.

Teljes tisztelettel és együttérzéssel

Rainer Maria Rilke

Pécs, 1993. március 15.

Kedves J.,
az lesz a legjobb, ha te őrzöd ezeket a verseket, ezért visszaküldöm őket, irtam legutóbb, s hogy sajnálom, hogy nem tudtam nyilvánosságra segíteni azt a kettőt-hármat sem, ami tetszett közülük. Azt is megírtam, hogy messziről nézve úgy látom, te már le is mondtál a költészetről, s ha írsz még egyáltalán, csak afféle ráadásként, mellékesként a muzsika mellett. S hogy szomorú vagyok, mert így is szép lehet, szép lesz, de nem az igazi. S hogy továbbra is állítom, hogy költői tehetséged van, nem akárci lehetnél a pályán, s hogy a zenéhez nem értek.

Meglepett hát, amikor majdnem egyestendei hallgatás után most újra jelentkeztél, verseket küldtél. Ezek a versek töredékesek, valamiféle átmenetről, bizonytalanságról valának, nem igazán tetszenek. Legjobb a *TE-ÁSCSÉSZÉK FENEKÉRE KÖVESEDETT* kezdetű, ez hasonlít leginkább azokra, amelyeket a régiek közül szerettem. De nagyszerűek az ilyen képek is másutt: „*begombolkoznak az árnyak*”, „*csigolyákon fönnakadt dobbanások*”. Igazán, persze, az tetszik, amit a leveledben olvasok: „*Mikor ezeket a verseket írtam, mindig a legfontosabbaknak, szinte »titoknak« éreztem őket! Sok mindenben átsegített, hogy le tudtam írni néha azt, amit belül érzek, éreztem, ami feszített, mert a megfoghatatlan, szóba ölthetetlen gondolatok gyötörtek legjobban.*”

Nos, valahol itt van a költészet forrásvidéke. Csak akkor érdemes írni, ha úgy érzed, olyasmit írsz, amit nem is lehet leírni, ami titok. Lehet, hogy mégis menthetetlen vagy, a muzsika sem tud eltéríteni a verstől. Legfeljebb az, ha egyszer elkezded zenét szerezni. Vagyis: nehogy magadba temesd ám a titkot! Ha képes vagy rá, ki kell mondanod. És ki is fogod mondani. Most már tudom. De nézzük csak az elejétől.

Téged gyerekként, fiatalon nem akármilyen élmények, nagy örömök és nagy bánatok értek. A szeretet, ami a családban körülvevett, zeneművész szüleid kemény munkája, örömei, keservei, a saját korai zenei sikerélményeid, aztán a sokk, édesapád hirtelen halála. Ekkor már irtál, már két éve irtál. Látod, nem is tudom, hogyan kezdted el, miért kezdted el elsős gimnazistaként. Vagy már előbb?

Valaki bejön az utcáról, átad hetven verset, s annak a fele, szerintem, közölhető. A verseket egy tizenéves lány írta, aki most a zeneművészeti főiskola elsőéves hallgatója, tehát benne a tizenkilencedikben, hegedűművésznek készül, de énekelni is tanulni akar. Mi ez? Szabad-e a versírásra bízatom egy törékeny emberkét, aki maga sem biztos benne, hogy költő akar lenni? Aki nem durral-dúrral jön, hogy most aztán pokolba mindenkiel, mindennel, amit eddig írtak, mert ő majd megmutatja, mert vele kezdődik az igazi irodalom? Te úgy írtad ezeket a verseket, ahogy a víz kicsordul a pohárból, ha nagyon tele van, ahogy a fű átnő a kerítésen, ha hagyják. Tisztán, természetesen írtad meg, amit éreztél, gondoltál. Természetesen, de költői áttételekkel. Gondolati és képszerű voltál egyszerre. Nem erőltetted a rimet, de ahol rimeltél, ott többnyire jól. Nem tetszett, hogy néha bölcselkedtél, okoskodtál, körülményeskedtél, de arra gondoltam, s mondtam is, hogy ez a korral jár, kinövöd majd. A legfontosabb az a titokzatos erő volt, a tehetség ereje, ami a soraid közül, mögül sugárzott, amit ritkán érez az ember, akkor is, ha sok-sok hasonló korú fiatal próbálkozását olvassa rendszeresen. Mit tegyek? Zavarjalak vissza a hegedűhöz? Anélkül, hogy rád, az időre, a sorsra biznám, hogy mi lesz belőled?

Írjál, tanulj, élj, gondolkozz, de maradj önmagad, biztattalak, s örültem, hogy bábáskodhattam első verseid megjelenésénél. Tudtam, hogy előbb-utóbb választásra kényszerülsz, s mert hosszú időre eltűntél, mármár lemondtam rólad. Bár hittem, s most is hiszem, hogy vagy a zenei, vagy a költői pályán kimagaslót fogsz alkotni. Ezért írok most újra és hosszan, még akkor is, ha esetleg ismételné fogom magamat.

Kezdjük ott, hogy meggyőződéselem, hogy mindenekelőtt először emberként kell kiteljesedned, „elkészülnöd”, de úgy, hogy folyton tovább épülhess, nyitva maradj, mozgásban legyél. A verset meg kell élni, csak azután lehet megírni. Azután érdemes Abból, ami benned van. Azt, hogy hogyan, az már szinte magától jön. Akinek tehetsége van, könnyen megtanulja. S meg is kell tanulni! De eleve rossz, ha valaki verstanai könyveket nyálaz, mert éppen verset akar írni.

Ismerd meg magad, mondom a régi igaz-

ságot, mondom magamnak is. Ismerd meg a gyökereidet, családodat, őseidet. Ez akkor is tartást ad, talajt a talpad alá, ha közülük esetleg nem mindenki volt makulátlan. Ne feledd, hogy egytől egyig ott lakoznak benned, bármikor előléphetnek, s a te arcodat viselik. Akikre büszke vagy, ők akkor is veled lesznek, ha nem gondolsz rájuk. Persze, gondolni fogsz. De csak akkor beszélj róluk, ha nem tűnik hencegésnek, kérkedésnek, ha másokat nem sértesz vele, ha magadat nem adod ki túlságosan.

Igyekezz ellesni holtaktól és élőktől mindazt, amit szerinted jól csináltak, s amire szükséged van. Csak amit így megszerzel, személyiségedbe beépítesz, csak az lesz teljesen a tiéd. S figyeld önmagadat! Azokat a reakciókat, amelyekkel a külső világ ingerreit, az örömeiket és a fájdalmakat, a bántást és a simogatást fogadod. Mi mit indít el, lök fel, lökít a helyére benned. Vagy azt, hogy amikor minden dől, felborul belül, hogy miképpen rakod a helyére, rendezed át, amit ott találsz. Ha jól odafigyelsz, ezt le is írhatod. A vers a belső mozgásból, érintésből, zuhanásból, repedésből, rakosgatásból lesz, lehet.

Olvasd a nagy költőket, írókat, ismerd meg a legjobbakat azok közül, akik még élnek. Az utóbbi nehéz terep, mert izlések és értékképletek különbözők, s nagyon sokszor az irodalmon kívüli szempontok, érdekek, erőviszonyok, előítéletek döntik el, hogy ki kit tart jónak. Legjobb is több van, mint amit ez vagy az a legjobbnak tart. Ehhez nincsen Párizsban őrzött hiteles méterrúd, amellyel pontosan megmérhető, hogy akkor melyik. Hogy melyik mekkora. Izlésed szerint és magadnak kell rangsorolnod.

Légy alázatos! A nagy mű csak úgy enged magához, és úgy készül, ha tudod, hogy önmagad milyen kicsi vagy, s porszemnyi az is, amit akármekkora tehetséggel melléje tehetsz. Tele van nagyképűséggel az irodalom. Némelyek azt hiszik, hogy nagyobbak lesznek, ha meggondolatlanúságból, irigységből, butaságból, kivagyiságból, pillanatnyi érből a másikat leszólják, kicsinyítik, kirádrozzák. Különösen az úgynevezett irodalmi élet működik így. Baráti társaságok, klikkek, ivócimborák, gittegyletek, politikai elkötelezettségek néha életről, halálról döntenek, döntenének. A pletyka, a legenda, egy-egy koccin-

tás többet számít nekik, mint egy életmű. Ha megítéled őket, gondoldj arra, hogy az írók is emberek.

Ha valaki jót tesz veled, megtanít valamire, köszönd meg neki, de ne hálálkodj túlságosan, mert az ördög ott áll az illető háta mögött, s minél inkább hálálkodsz, annál inkább szorítja őt magához. Ne szédülj meg, ha olyanok dicsérik művészi teljesítményeidet, akik elsősorban az embert, a rokont, a barátot, a szép nőt látják benned, s a zenéhez vagy a vershez keveset értenek. Legyen becsvágyad! Nem a polihistorok ideje ez, de a részletről mindent meg kéne tudni. Akármelyik műzsa hódít el, a részletekben a tökéletességre törekedj. Bennük van a teljesség. Akard jobban csinálni. Ha nem sikerül is, de maga a törekvés, a fortélyok, amiket a közelítés közben kitalálsz, az erő, amiket elpazarolsz, az öröme, és a bánatok, amiket átélsz, a célszerű tevékenység néha-néha a győzelem, mi több, a boldogság érzetével is megajándékoznak.

Látod, mennyit okoskodom én is, pedig csak azt akarom mondani, hogy milyen keves, amit mondani lehet, hogy minden rajtad s azon az istenáldotta tehetségen múlik, amit látni vélek benned. Azt írod egyik újabb versedben, hogy „*A mindenségnek óvatosan / megtapintom se vége, / se hossza szakállát...*” – Hát rajta! Itt el lehet kezdeni. Itt folytatni is lehet...

Örülök, hogy az egyetemi lap nemcsak közlési lehetőséget, hanem veledbeli társakat is jelent. Kíváncsian várom újabb verseidet, jelentkezésedet.

Szeretettel, üdvözlettel:

Bertók László

Budapest, 1993. április 2.

Kedves Andrea!

Az a különös dolog történt, hogy néhány nappal azután, hogy ön levélben megkeresett engem, hogy mondjak véleményt a verseiről, kaptam egy másik levelet is, a *Holmi* szerkesztőségéből, melyben arra kértek fel, hogy írjak levelet „egy fiatal költőnek”, akár valóságosnak, akár képzeletbelinek. A szerkesztőség ezt a levelet több írónak, költőnek is elküldte, abban a reményben, hogy a válaszokból ki-

kerekedhet az új magyar ars poetica. (Hogy micsoda? – ámde ez nem a mi dolgunk.) Levélkükhöz egyben mellékeltek Rilke éppen kilencven évvel ezelőtt írt levelét egy korabeli fiatal költőhöz, valószínűleg kedvcsinálási szándékkal.

Kérem, ne haragudjon, hogy mindezt így kéretlenül is a tudomására hozom, de a véletlenek e különös egybeesése már önmagában is érdekes, számomra pedig, aki nagy tisztelője vagyok a véletleneknek, személyes következményekkel is bír – bírhat. Az jutott ugyanis eszembe, hogy ha nem ellenezné, az önnek írott levelemet elküldeném a *Holmi* szerkesztőségébe is, vállalva ezzel, hogy esetleg egyszerre két címzettnek is csalódást okozok. (Mert ugyan mi mást okozhatok, mint csalódást, különösen a Rilke-level ismeretében, melyet mellélelve megküldök önnek: hadd lássa, lehet ezt csinálni jól is.)

Kérem tehát, akármiképp vélekedik is majd az alább következőkről, válaszoljon nekem írásban arra a kérdésemre, hogy hozzájárul-e ennek a levélnek a publikussá tételéhez.

E hosszú és rendhagyó bevezetés után szorongó szívvel kezdek tulajdonképpen mondanomhoz. Hogy is ne szoronganék, kedves Andrea, mikor ön olyan őszinte és teljes bizalommal fordult hozzám, amilyenről csak legjobb óráimban szoktam volt álmodozni, mindenféle konzekvencia nélkül, persze. És most itt van, belém helyezve e korlátlan bizalom, melyet nem értékelni vakság, érzéketlenség, s mellyel visszaélni utolsó csirkefogóság volna. Másképp festene némiképp a helyzet, ha én egy szerkesztőségben dolgoznék (mint ahogy dolgoztam is néhány évvel ezelőtt); akkor tudnám, hogy a nekem szóló figyelem mögött ott bújhat még valami más, valami nyersebb érzés, amit nevezhetünk számításnak, mert akkor én segíthetnék e versek megjelentetésében. De hát erről szó sincs. S miközben őszintén jólesik kitüntetett figyelme, bizalmával arányos az én aggodalmam, tudván, mennyire keveset tehetek viszonzásul.

Azt szeretném mondani, hogy mielőtt kinyitottam volna a borítékot a verseivel, én önnek minden, de minden szépet és jót kívántam. Hullámos gesztenyebarna haját (vagy feketét, vagy vöröset, vagy szőkét), nagy sötétkék (barna, zöld, szürke) szemet,

karcsú derekat, formás lábat, tehetséget egy vájdlinggal, merészséget, eredetiséget, vídamságot, örömeiket, vágyakat, sikereket. És mindezt kívánom most is, no meg ráadásul jó szerencsét.

Aztán kinyitottam a borítékot.

Az első versnek mindjárt ARS POETICA volt a címe. Én még életemben nem irtam egyetlen ARS POETICÁ-t se, úgyhogy képzelheti, mennyire megörültem. Mindazonáltal tetszett. Ez az egy verse tetszett. Nem azt mondom, hogy ez egy jó vers, csak hogy nekem tetszik.

De most hadd váltsak gyorsan témát, hiszen az előbbi kijelentés úgysem fokozható. Inkább beszélek egy kicsit magamról, vagyis a nézetemről, amik szegről-végről talán ide tartoznak, legalábbis remélem.

Elsősorban is, én semmilyen kánonban nem hiszek: nem gondolom, hogy amit kinyomtatnak, az feltétlenül értékes is, vagy legalább megűt egy mércét (ugyan milyet?), és hogy ami kéziratban marad, az alábbvaló; persze az ellenkezőjét sem gondolom.

Nem hiszem, hogy csak a magas kultúra képviselőinek érdemes tollat fogniuk, de hát ez egyébként se hit kérdése.

Továbbá nem hiszem, hogy a magas kultúra és a tömegkultúra között szilárd, megbonthatatlan fal állna, és a fal innenső oldalán örökösen sütne a nap, a túloldalon pedig zuhogna az eső, és a napot ne érezhetnék odaát, és az esőt ne érezhetnék ideát.

Mindamellettszembe se jut vitatni, hogy létezik magas kultúra és tömegkultúra, és a kettő nem azonos. A közmegegyezésre szoktunk hivatkozni – mert mi egyébre? –, amikor Thomas Mannt a magas kultúra, May Károlyt a tömegkultúra képviselőjének tartjuk, függetlenül attól, hogy melyiküket ki mennyire szereti. De ugyancsak a közmegegyezés alapján, ha valamit nem értünk, arra azt szoktuk mondani: túl magas nekünk, jól lehet nem minden érthetetlen mű tartozik a magas kultúrához, és viszont, ami érthető, az nem tartozik automatikusan a tömegkultúrához. A közmegegyezésre is csak annyiban támaszkodhatunk hát, amennyiben nem ütközik saját elképzeléseinkkel.

Mindezekhez még csak azt tenném hozzá: nincs senki, aki az igazságot a zsebében hordhatná, másrészt, természetesen, nincs senki,

aki lemondhatna arról, hogy megpróbáljon a birtokába jutni. Hogy van vagy nincs igazság, az tulajdonképpen mellékes is. Az a fontos, hogy legyenek elképzeléseink.

Őn verseket ír, de nem bizonyos benne, hogy ezek valóban versek-e, és tőlem várja a választ.

Valamint, „*hogy érdemes-e fogyasztania a papírt*” – ezt kérdezi, de honnan is tudhatnám én ezt? Olyan sokféle szándék vezetheti a tollat, és olyan sokféle eredménnyel.

Természetesen van valamilyen elképzelésem arról, hogy mi a vers, és – tágabb értelemben – mi nevezhető költészetnek. Ezt az elképzelést több dolog alakította és alakítja: izlés, tapasztalat, kordivat, kulturális hagyományok, némi mesterségbeli tudás (ismeret), és – talán ezzel kellett volna kezdeni – érzék (jó esetben: jó), amit a kritikusok tehetségnek neveznek, és megkülönböztetnek vele érdemest, érdemtelent – mikor hogy, a saját elképzeléseik szerint.

Én a magam elképzeléseit nem kívánom senkire ráerőltetni, hiábavaló is volna, de mert kérdezett, elmondom, hogy úgy látom, önnek elementáris szüksége van kiírni magából az érzéseit. Hát miért ne tenné akkor?

Ha viszont elementáris szüksége van a minőségre is, az nyilván bonyolítja a dolgokat. De lehet, hogy nincs rá elementáris szüksége, vagy legalábbis az írás terén nincs. Csak úgy vágyik rá, mint én egy metálszürke Mitsubishire. Jó volna. De azért megvagyok nélküle is. Talán maga is így van ezzel. Ha igen, akkor ne gyilkolja magát. Nem ér annyit a metálszürke. Nem ér annyit semmi, mint maga a vágy. De a vágy lehet elementáris, és lehet köznapi is, vagyis olyan, aminek a tárgya cserélhető. Hol vers, hol nem vers. Ezzel, gondolom, egyetért. Ha viszont mégis a vers az, amire elementáris szüksége van, és ha nem éri be azzal a témérdek mások által írott verssel, ami már rendelkezésünkre áll, ha valóban így van, és nemcsak szeretné, hogy így legyen, akkor mindegy, hogy én mit mondok.

Akkor azt mondom, hogy kerülnie kell a közhelyes megfogalmazásokat. Akkor meg kell kísérelnie néven nevezni az eddig néven nem nevezettet. Akkor szert kell tennie egy csomó fontos és főleg ismeretre, amiket szükség esetén tudnia kell félrelökni, mintha

nem is volnának. Akkor vigyázzon, ne vegye magát halálosan komolyan. Akkor vegye magát halálosan komolyan. Akkor legyen türelmes, mert anélkül nem megy, de ne legyen türelmes, mert akkor nem megy. Akkor legyen bátor, mert gyáván nem megy, de ne legyen túl bátor, mert úgy sem megy. Akkor legyen önbizalma, mert szüksége lesz rá, mert kinlódni fog, mert anélkül sem megy.

Ezt akarja? Biztos, hogy ezt akarja? Hát csak próbálja meg – nem lesz egyedül! És kinlódjon – de hogy hogy kell kinlódnia, azt már találja ki maga. Az embertársaira persze mindig számíthat: e tekintetben örömmel állnak majd rendelkezésére, ismerősök és ismeretlenek egyaránt. És ha azt hiszi, hogy ezt már tudja, akkor engedje meg, hogy figyelmeztessem: önnek még tanulnia kell, kedves Andrea. „Tanulni, tanulni, tanulni” – ahogy ezt tanultuk (és tanuljuk). No és hogy mire megyünk vele?

A formát illetően viszonylag egyszerű a helyzet: olvasson (újra és újra) sok verset a klasszikusoktól, Aranytól, Babitstól, József Attilától, másoktól, és esetleg – ha nem unatja – nézzen át egy poétikakönyvet, például Gáldi Lászlótól az ISMERJÜK MEG A VERSFORMÁKAT. Mindebből semmi kára nem származhat, öröme viszont talán igen. (Marhaság volna, ha én most itt a versmértékekről és a rímek természetéről kezdenék értekezni önnek.)

Visszont, hogy mégis mondjak valami konkrétumot is a verseiről, több szép hasonlatot találtam bennük (pl. „*a hó-emlék mint óriás álom-bánya*”), és tetszett néhány csöppet sem szokványos megfogalmazása (pl. „*A semmit sok minden népesíti be*”, és „*Muszáj megnyilvánulni? Miért nem tudom békén hagyni magam?*”) – ezek, ha nem tévedek, jó szemre és eredeti látásmódra utalnak. Lendület, őszinteség és az önreflexión belül talán még öniróniára való képesség is van önben. Csupa naivszerű dolog, persze ha valaki tudja értékelni. Mi következik mindebből? Hogy mégis írjon verseket? Vagy hogy írjon inkább prózát, mert az a gyógyuláshoz vezető út első állomása? Vagy csak örüljön a jó szemének és eredeti látásmódjának? Örüljön az érzéseinek, amik nem hagyják békén, amíg nem hagyják békén?

Az egyik sora így szól: „*Mi ez a belőlem külvő energia?*” Akármilyen is, kedves Andrea, ez a leg-

szebb az egészben. Ezt kellene valahogy megőrizni, formálni, medret, medreket találni neki; nem elfojtani és nem lepréselni, hanem valami olyan malomban őrtölteni, amelyik nem apasztja el – mert nélküle fabatkát sem ér semmi.

Egyebet mit mondhatnék? Köszönöm, hogy megbízott bennem. Köszönöm a küldeményeit.

Ismeretlenül is sok szeretettel üdvözlö,

Kántor Péter

Párizs, 1993. április 5.

Kedves Ifjú Költő!

Viszolyogva írok Önnek. Talán ha Ön kér meg rá, ahogy a századelőn Rilket kérte, akkor szívesebben fognék tollat. De engem nem Ön, hanem a *Holmi* szerkesztősége szólított fel arra, hogy Önt episztolárisan megkeressem. Jóllehet Önt én egyáltalán nem ismerem. Csupán annyit tudok, hogy Ön ifjú költő. Voltaképpen nincs is kedvem megismerkedni Önnel: Önt tuskés, görcsös, háborgó alaknak képzelem el, aki el van telve saját különösségével, és ezt környezetével kellemetlenül érezteti. Ön azt szeretné, ha ezért szeretnék, én pedig a társadalmi érintkezés terén nem szeretnék Önben hiányérzetet keltetni. Bánjon más szőrösszívűen a zöldfülűvel. Ha jót akar, kerüljön el széles ivben!

Ami költői tevékenységét illeti, bölcsőbb, ha ezzel kapcsolatban tartózkodom. Milyen alapon szólnék bele? Már Rilke is csavarosan általánosságokra szorítkozott, és meghátrált a kézzelfogható tanácsadás elől. Holott akkor még léteztek normák, ajánlatos formák. Azóta viszont Hiába ifjú Ön, tudnia kell: hol vár állott, most kőhalom... Állandó földrendést jeleztek a XX. század mérőeszközei: sorjáltak az avantgarde-ok lökésai, sorjáltak a történeleméi: nemcsak a poétai érzékenység sodródott zúrvabarba, összevissza horpadt az emberkép, megingott az alany felfogása, a nyelvbe vetett bizalom, végül alaposan a célokba vetett hit. Darabokban a Jelentés, rongyokban az Alkotó méltósága, a Szépség eszménye alamizsnáért nyújtogatja kezét egy sörösüveggel tehéjhajgált aluljáróban.

Mindaz, amit a költői mesterségről tanítani lehet, a múltra vonatkozik. Magyarországon különösen Mintha utolsókat rúgná az önmagát túlélni vágyó XIX. század is, mely bárdokat követelt, akik nemzetben örvendeznek és panaszkodnak, megverselik a hon nagyságát, bajaira képnnyelven sugallnak erkölcsi orvoslátot, képnnyelven, vagy azért, mert a hatalom egyenesben nem engedi, vagy azért, mert a homáditos fogalmazott és érzelemmel telecsordított gondolat könnyebben kelti a közönségben a konfliktus nélküli összetartozás hangulatát. Lehet-e ésszerűen vitatkozni egy költeménnyel, melyet nem az ésszerűség hoz létre? Lehet-e visszavágni, hogy én ezt másként gondolom ezért meg ezért meg ezért? Nyilván Ön is, ki a szabad sajtóból szerzi állampolgári értesüléseit, bizalmatlanul fogadná, ha ezeket képbeszédben, léptékes és rimes formában óhajtaná valaki az Ön tudására hozni. Talán azt is felmérte Ön, mennyire zavaró, sőt megszegyenítő a világosságra törekvő szellem számára, ha érzelmi rapszodiákkal, érzéki hanghatásokkal próbálják cselekvésre indítani. Messzire vezetne afelől faggatózni, mi kárt, kuszaságot, balkezességet okozott közgondolkodásunkban a közoktatásunk azzal, hogy a magyar gondok tolmácsolásában a költészet szerepét hagyományosan felduzzasztotta. Persze a bárdok daloltak, hol bátran, hol megszokásból, de a tanárok mondták, hogy elsősorban rájuk kell figyelmeznünk.

Mihelyt nem mondják többé, a kortévesztő helyzet szűnőfélben lesz. Nyomába viszont betolakszik az úrtól való rettegés. Mi lesz velem, ha nem tudom előírni, mi a költő feladata, mi a költészet szerepe? – így szorong a magyartanár, és valami ilyen nyugtalanság ösztönözhetette a *Holmi* szerkesztőt is arra, hogy „az új magyar ars poetica” kialakításának reményében afféle törvényhozó sereglést szorgalmazzanak. Gondolom, hogy Ön is, aki költő, bár csak ifjú, felfigyelt arra, hogy ez a vállalkozás megint összekeveri a poeta és a pedagógus fogalmát, mégpedig az előbbi kárára, hiszen arról van szó, hogy legyünk mindannyian oktatókká, gyártsunk új normát, kupaktanácsban ráadásul, mivel erre a poétát, az egyént, Önt személy szerint, nem tartjuk érdemesnek. Ne legyen Önnek, mint Vojtinának, Adynak, Füstnek, Kosztolányi-

nak, Weöresnek, Pilinszkynek stb. saját *ars poetica*ja, vagy ha mégis, akkor se legyen az egyenértékű a magyar *ars poetica*val, melynek közösségi eredete jobban szavatolja társadalmi használhatóságát. Meglepődnék, ha imígyen visszahurcoltatva a XIX. századba, nem kiáltaná el magát a magyarok Istenére Petőfivel hivatkozva, hogy rab Ön többé nem lesz.

Feltéve, hogy nem sétál be a fent vázolt egérfogóba, úgy rémlik, Ön szabad, még akkor is, ha kötött formában versel. Abszolút mérce egyszerűen nincs. Nem szükséges alkalmazkodnia sem Vojtina, sem Ady, sem Füst, sem Kosztolányi, sem Weöres, sem Pilinszky *ars poetica*jához. Ön csak ül a kőhalmon, és Ön csak énekel arról, amiről és úgy, ahogyan tetszik, ahogyan önmagát kifejezni óhajtja.

Kinek tetszik? Önmagának vagy nekem? Ez is kérdés persze. Hiszen a művét Ön legjogosabb vágya szerint nem az íróasztal fiókjának szánja. Reméli, hogy a papírra vetett sorokat valaki életre kelti. Ez a valaki Én vagyok, az Ön olvasója, hiányérzetekkel és elvárásokkal megpakolt, szublimált kielégülésre éhes egyén. Sok bennem a fogékonyság, sok ezért a képesség lelkesedésre, csalódásra. Tegyük fel, hogy az Ön szerzeménye megragadja képzeletemet, asszociálásra való hajlandóságomat. Nem csoda hát, hogy az Én burjánzó fantáziám rátelepedik az Ön írására, részt kér életéből, erejéből táplálkozik. Ön ezt természetesnek tartja, sőt mivel vaskalaposnak sem tartja Ön magát, magába a szövegbe betervezi az Én szabadságomat, és lelkesedik azért, hogy a jelentést Ön és Én tevékeny együttműködéssel hozzuk létre. Lelkesedik mindaddig, amíg Én el nem kezdek az Én felfogásom szerint az Ön alkotásáról mások előtt beszélni, kitergetve előttük, amit Önnek tulajdonított s amit Én fogalmazok. Közös gyermekünket, akit Ön hirtelen méltatlankodással kitagad. Mert nem ismer rá, mert torzképet lát benne, kompromittáló félreértést. Mert Én misztikus utalást hüvelyezek ki az Ön agnosztikus hitvallásából, és naphimnuszában homoszexuális lelkendezésre fülelek fel. Ön ül a kőhalmon, és Ön fanyalog. Ugyanis ifjúsága ellenére vagy éppen amiatt Önt már megmetyeltyezte a mélylélektan: nem meri naivan döröggni Arany Jánossal, hogy akarta a fene, csak magában

dühöng a kivédhetetlen „leiterjakab” miatt, és azt terjeszti rólam, hogy bevallhatatlan hátsó gondolataim vannak Onnel kapcsolatban. Minél inkább tisztázódik elméletileg az olvasó és a költői szöveg kapcsolata, annál inkább érlelődik Önben a meggyőződés, hogy a vers memoriterként való ismétlése az egyetlen megbízható olvasat.

Önök nem tetszik, amit Én mondok, de tegyük fel, hogy nekem nem tetszik, amit Ön ír. Nemcsak a jelentésbe szólok bele, az alkotás értékét is Én szabom meg. Én vagyok az, Én vagyok az, aki nem jó Önhöz. Talán nem is velem született gonoszságom miatt, hanem azért, mert mást várok el Öntől. Nem is tudom pontosan, mit, és ez a bökkenő. Mert ha tudnám, hogy nekem a hétköznapi varázsa avagy ennek lehetetlensége tenne jót, akkor bele se pislantanék az Ön posztmodern játékaiba. Vagy megfordítva. Gondot inkább az okoz, hogy nyitottnak érzem magamat a poézis iránt, és bízom abban, hogy azt kapom meg tőle, amit eddig a legnagyobbaktól megkaptam. Büszke vagyok arra, hogy a legnagyobbak alakították ki felfogásomat. Ugye, azt mindannyian tudjuk, kik a legnagyobbak: rákérdezni arra, hogy miért, meddig – merő időfecsérlés. Ha felfogásomat kielégíti, Önnek nyert ügye van. Ha felfogásomtól eltér, az baj. Nagy baj nekem, mert Ön, ha tehetséges, kétségbe vonja az Én felfogásom érvényességét, bocsáthatatlanul sérti hiúságomat. És főleg nagy baj Önnek, mert ha Én, az Olvasó nem költöm rénes forintjaimat az Ön alkotásaira, ha Én, a Kiadó, Én, a Folyóirat-szerkesztő Önt nem jelentetem meg, akkor Ön nem a kőhalmon, hanem az íróasztalfiókban fog énekelni elidegenedetten, reménytelen esetként, vagyis ifjú költőként nyolcvanéves koráig.

Azért kétségbe ne essék Ön azon, hogy enyém az Ország, a Hatalom, és tőlem függ a Dicsőség is. Alkalmadtán a helyzet lehet kevésbé borús. Kiváltképp, ha Ön tudatosítja magában, hogy a költészet erőviszony a szavakkal, erőviszony a társadalommal. Mert a költői cselekedet mindig másra tör, mint a meglevő, és a társadalom, semmilyen társadalom nem szereti az igazi szabadságot és negativitást, amely a nyelvi építkezés ürügyén érvényre igyekszik jutni. Nem szereti azt sem, ha egy ifjú költő saját *ars poeticát* akar

Hát tudja mit? Ön a jelentést és az értéket úgysem ellenőrizheti, a szabadságot és a negativitást azonban még elvesztheti. Nem volna-e kár ezért? Nem tart-e Ön attól, hogy a végén semmije se marad? Nem érdemesebb vajon leghitelesebb lehetőségével élve a társadalom ellen, a normatív agyrémek ellen, a *Holmi* szerkesztősége ellen és persze ellenem, az Olvasó nyájas zsarnoksága ellen írni? Kőhalmon kőtáblára öntörvényt.

Remélve, hogy „tudomány, magyarság” az Ön erős egyéniségével épülhet, Önt szövegei iránti érdeklődéssel köszöntöm.

Karátson Endre

Kaposvár, 1993. március 1.

Kedves Barátaim,
igy kell kezdenem, ilyen megszólítással, mert hasonló tartalommal és kérdésekkel a minap két levelet is kaptam. Az így egyszerűsített válaszommal most az a levél is eszembe jut, amelyet épp negyvenöt évvel ezelőtt San Paolo Olivencából kaptam hasonló tartalommal, mint a tiétek. Azt akkor egy munkácsi volt diákom írta Braziliából. Vadászpuló lett, s a háború befejeztével Braziliába költözött. Megtartva és elmélyítve diákkori szenvedélyét, a magasból és nagy messziről is egyre küldte verseit Somogyba. Véleményemet kérte róluk, és hozzá néhány költői tanácsot, akárcsak a ti leveletek, amelyek közül egyik a Csokonairól híres Csurgóról, a másik a zalai Szentgrótról érkezett.

A braziliai levélváltásainkból kerekedett 1949-ben a HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL írásom, amely meg is jelent 1971-ben – még idejében, persze hiába! – az EGY KERTRE EMLÉKEZVE című esszéketemben. Érdekes, hogy bár negyvenöt év a különbség e levelek között, mármint az olivencai, csurgói és szentgróti levelek között, de mindegyik szinte pontosan azzal kezd, hogy van-e értelme egyáltalán „*ebben a lelkiileg lecsúszott kaotikus világban*” verset írni. A csurgói külön hangsúlyozza „*a zűrzavaros má*”.

Kedves csurgói barátom, a versírás – hát még a költészet! – sohasem igazodott se az

időhöz, se valami jól kinézett anyagi célhoz. A költészet úgy születik, úgy létezik, mint a hajnal. Persze jó versekkel és jó költőkkel. Létezik túl az egyre szaporodó folyóiratok és a vidéki napilapok nem éppen igényes ízlésén. Túl a versírók nagyszámú gárdáján. Túl a divatok lobogóin, melyeket hol a politika, hol a stílussá varázsolt avagy varázslandó ízlések, olykor meg a lírai érdekközösségek műhelyeinek szele lobogtat. Ilyesmit irtam akkor is a pampákról küldöttekre, és így vagyok ma is ezekkel a közös Pannóniánkból küldött verseitekkel. Akkor, negyvenöt évvel ezelőtt az egyéni hangot a politika kaptafájára szabott divat „ihlete” kezdte liránkban egyre jobban szürkíteni. Jeles költőket is megütött ez a kalapács. Hát még az olyan korú ifjakat, mint amilyenek ma ti vagytok. Úgy terjedt ez a stílus, mint az újságból való politizálás divatja. Ez ellenében, a verselő, kezdő fiataloknak irtam akkor a HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL esszémet.

Ma, ahogy olvasom a küldött verseiteket, újra egy kaptafaféle kísért. Formára, stílusra, mondanivalóra valami innen-onnan szedegedett „modernnek” az akarása. Elérni az egyéni, a magatoké helyett azt a nem is tudom, milyen modern „stílust”.

Avantgarde vagy neavantgarde, modern vagy posztmodern? Lényeg, ahogy látom, vers-egyenruhába bújni, hogy egyformák legyünk. Nemcsak kívül, de lassan belül is. Leveleitek sok verse alatt bátran kicserélhetném a neveiteket. Annyira egyformák ezek a szín, érzés és szókinccs nélkül, hol erőltetett nyelvrontással, hol pedig versenyző cikornyákkal, utánozva azt a már-már kötelező stílust. Oly egyformák ezek a versek, mint a folyóiratokkal falun-városon versenyt szaporodó új galériák képei-művei. Ezek is egymást utánozva modernék, majd' száz évvel lemaradva a párizsi, madridi és szentpétervári képtárak és a dadaizmus műveinek dátumai után. Persze így is lehet – száz év minusszal – nem lemaradni. Hangosan és követelőzve...

Erre figyeljetelek, mert mintha a HÉT LEVÉL után majd ötven évvel, ha nem is politikai zászló alatt, de mintha újra valami, még nem is tudják vers-modor kaptafája kísértene. Valami „rend” keresése vagy éppen a rendtevés a költészetben?

Erről szólni kellett, ám arról a néhány versetekről is, amelyek megszólítottak az említett szürkéből. Ezek azok a versek, amelyek a saját hangot keresik, és nem egy „modern” versközízlés divatját utánozzák. Ezekben kísért az az út, amely a modernből, a posztmodernből is az igazi újhoz vezet. A költői egyéniségről beszélek, amely nélkül nincs és nem is lehet költészet. Azaz ne egy stílushoz, hanem önmagatokhoz legyetek hasonlók. Alkossatok, és ne utánozzatok. A modernből és a posztmodernből is csak így születhet a jó vers. Azaz új, és a se időhöz, se divathoz nem kötött hasznos szép. Az „önmagunk csendjéből” a líra. Abból a mostból – amelyik se irodalmi, se életstílusban sohasem azonos a késszel, és nem rögzíthető az újjal sem. A kész csak a pillanat. Nézzetek tehát mindig előre, amely egyre hozza a változást. Az egyéniségen át a parancsoló egyre újabb újat. Nem abból vagy ebből a mára hitelesített stílusból. Olvassátok csak a verseket...

A sok egyforma újdonság bizony szürkeséget hozott. Járjatok tehát Szentgróton és Csurgón is a saját utatokon, és akkor ti is megtaláljátok azt a „széplőt” Lilla mellén.

Kedves barátaim, persze ez bizony se nem recept, se nem a kért tanács a versíráshoz, mert ahhoz nincs. A tehetségen és a versírás létező, bujkáló kényszerén túl azért megemlítem még a fegyelemmel párosult szorgalmat is.

Köszönöm a bizalmatokat, és elnézést kérve ezért a kettős megszólítású egy levélért is, de persze külön-külön is barátsággal várlak személyesen is benneteket, verseitekkel együtt a jövőben is, üdvözlettel

Takáts Gyula